

Kilnesnės aukštumos

Nebuvau pasiruošęs sutikti myriop pasmerkto žmogaus. 1983 metais teturėjau dvidešimt trejus metus ir studijavau Harvardo verslo mokykloje, plušėjau atlikdamas praktiką Džordžijoje, nenustygau vietoje ir buvau visiškai žalias – jaudinausi, kad galbūt bandau apžioti per daug. Niekados nesilankiau aukščiausio saugumo kalėjime ir jau tikrai nemačiau mirtininkų skyriaus. Kai sužinojau, kad eisiu pas kalinį vienas, be jokio teisininko palydos, kaip tik galėdamas bandžiau paslėpti kylančią paniką.

Džordžijos mirtininkų skyrius – tai nuošaliame už Džeksono ribų įsikūrusiame miestelyje kaimiškoje vietovėje įrengtas kalėjimas. Nuvažiavau ten vienas, traukdamas į pietus iš Atlantos I-75 greitkelio. Kuo labiau artėjau, tuo smarkiau daužėsi mano širdis. Iš tikrųjų nieko nežinojau apie valstybės autorizuojamas mirties bausmes ir netgi nebuvau išėjęs kurso apie kriminalines procedūras. Niekas nenučiuokiau apie sudėtingus apeliacinių skundų procesus, be kurių neapsieidavo mirties bausmių bylos ir kurie vėliau man tapo pažįstami kaip penki mano rankos pirštai. Kai nusprendžiau imtis šitos praktikos, nepagalvojau, kad man reikės matytis su myriop pasmerktais kaliniais. Jei kalbame visai atvirai, net nežinojau, ar noriu būti teisininkas. Važiuojant kaimiškais keliais lėkė mylios, o aš vis labiau įsitikinau, kad manęs laukiantis žmogus labai nusivils tuo, ką išvys.

Koledže studijavau filosofiją ir net paskutiniaisiais metais iki galo nesuvokiau, kad kai baigsiu studijas, niekas man nenorės mokėti pinigų už tai, kad filosofuočiau. Mano karštligiškos pastangos susikurti kokį nors „podiplominį planą“ nuvedė į teisės mokyklą, nes siekdamas patekti į kitas magistro programas privalėjau turėti žinių apie numatytą studijų dalyką; man pasirodė, kad norint įstoti į teisės mokyklą nereikia žinoti nieko iš anksto. Harvarde galėjau studijuoti teisę ir kartu siekti viešosios politikos magistro laipsnio Kenedžio vyriausybės mokykloje, kuri man atrodė labai patraukliai. Nebuvau tikras, ko noriu iš gyvenimo, tačiau žinojau, kad mano darbas bus susijęs su socialine nelygybe, rasinės nelygybės istorija Amerikoje ir su kova už nešališkumą bei teisingumą. Jis turės būti susijęs su dalykais, kuriuos jau buvau patyręs gyvenime ir apsvarstęs, tačiau niekaip negalėjau suklijuoti to, ką žinojau, į visumą ir įsivaizduoti aiškaus savo karjeros kelio.

Pradėjęs studijuoti Harvarde sunerimau, kad priėmiau klaidingą sprendimą. Anksčiau mokiausi mažame Pensilvanijos koledže ir jaučiau, jog man labai pasisekė, kad mane priėmė į tokią prestižinę mokyklą, tačiau pirmiems metams einant į pabaigą teko nusivilti. Tuo metu Harvardo teisės mokykla buvo gana gąsdinanti vieta, ypač kai tau

dvidešimt vieni. Dauguma dėstytojų naudojo Sokrato metodą – tiesiai, nepailstamai ir priešišškai klausinėdavo, taip nejučia pažemindami tam nepasiruošusius studentus. Kursai man pasirodė ezoteriški ir nesusiję su rasinės bei socialinės nelygybės problemomis, dėl kurių teisės studijos iš pradžių mane ir domino.

Daugelis studentų jau buvo įgiję aukštus laipsnius ir dirbė kaip teisininkų padėjėjai prestižinėse teisės įmonėse. Aš – nepasiekęs nieko panašaus. Jaučiausi smarkiai atsilikęs nuo savo bendrakursių ir nė iš tolo tiek nematęs gyvenimo kiek jie. Kai po mėnesio paskaitų studentų miestelyje ėmė rodytis teisės įmonių atstovai norėdami su mumis pasikalbėti, mano bendrakursiai apsiliko savo brangius kostiumus ir stojo į eilę, kad galėtų išlėkti į Niujorką, Los Andželą, San Fransiską ar Vašingtoną, D. C. Visai nesupratau, kam taip įnirtingai ruošiamės. Prieš įstodamas į teisės mokyklą aš netgi niekad nebendravau su teisininku.

Vasarą po pirmų metų teisės mokykloje praleidau dirbdamas su nepilnamečių justicijos projektu Filadelfijoje ir naktimis mokydavausi integralinio bei diferencialinio skaičiavimo pažengusiųjų kursuose, ruošdamasis kitiems mokslo metams Kenedžio mokykloje. Rugsėį įsitraukęs į viešosios politikos programą, vis dar jaučiausi ne savo vietoje. Studijų planas stipriai orientuotas į kiekybę – siekiama gauti kuo daugiau naudos su mažiausiomis pastangomis, nesistengiant įsigilinti, kokia tos naudos ir pastangų prasmė. Nors sprendimų priėmimo teorijos, ekonometrija ir kiti panašūs dalykai stimuliuojo mano intelektą, vis dar jaučiausi neturintis krypties. Ir tuomet staiga viskas paaiškėjo.

Išsiaiškinau, kad teisės mokykla siūlo ne visai įprastus vieno mėnesio trukmės intensyvius kursus apie su rasine ir socialine nelygybe susijusias bylas. Juos turėjo vesti teisės profesorė Betsė Bartolet, anksčiau dirbusi NAACP¹ teisinės apsaugos fondo advokate. Priešingai nei kituose kursuose, šiuose reikėjo atlikti dalį darbo už studentų miestelio ribų, t. y. praleisti mėnesį išorinėje organizacijoje atliekant su socialiniu teisingumu susijusį darbą. Noriai sutikau imtis šios veiklos ir 1983 m. gruodį jau sėdėjau lėktuve pakeliui į Atlantą Džordžijos valstijoje. Ten turėjau praleisti kelias savaites dirbdamas Pietinių valstijų kalinių gynimo komitete (*Southern Prisoners Defence Committee, SPDC*).

Neišgalėjau nusipirkti tiesioginio skrydžio į Atlantą, todėl reikėjo persėsti Šarlotėje, Šiaurės Karolinoje. Štai ten pirmą kartą sutikau Stivą Braitą, SPDC direktorių, skridusį atgal į Atlantą po atostogų. Stivas buvo įpusėjęs ketvirtą dešimtį, užsidegęs ir užtikrintas dėl savo tikslų, priešingai nei aš, besiblašantis. Jis užaugo vienoje Kentukio fermoje ir baigęs teisės mokyklą atsidūrė Vašingtone, D. C. Nepaprastai gerai dirbo teismo advokatu Kolumbijos apygardos visuomenės gynėjų tarnyboje ir visai neseniai buvo pakvies tas užimti SPDC vadovo pareigas. Organizacija siekė suteikti pagalbą myriop pasmerktiems žmonėms Džordžijos mirtininkų skyriuje. Neatrodė, kad Stivo pažiūros ir veiksmai nederėtų vienas su kitu, o tai dažnai pastebėdavau tarp daugelio savo teisės dėstytojų. Vos tik susitikus jis šiltai ir stipriai mane apkabino. Pradėjome

kalbėtis. Kalbėjomės tol, kol pasiekėme Atlantą.

- Brajanai, - tarė jis vieną kartą per trumpą mūsų kelionę, - mirties bausmė reiškia, kad „neturėdami turto jie gauna bausmę“². Negalime padėti žmonėms mirtininkų kameroje, nesulaukę pagalbos iš tokių kaip tu.

Mane apstulbino jo nepajudinamas tikėjimas, kad galiu būti kuo nors naudingas. Apie mirties bausmės jis kalbėjo paprastai, tačiau įtikinamai, o aš gaudžiau kiekvieną žodį, visiškai pakerėtas Stiveno atsidavimo ir charizmos.

- Viliusosi, kad nesitiki nieko pernelyg įspūdingo, kol su mumis darbuosiesi, - perspėjo Stivenas.

- Oi ne, - patikinau. - Esu dėkingas už šią galimybę.

- Na, „galimybė“ ne visai tas žodis, kuris pirmas ateina į galvą, kai kas nors nori su mumis bendradarbiauti. Gyvename paprastai, o dirbame intensyviai.

- Man tai nekelia jokių problemų.

- Na, tiesą sakant, labiau tikėtina, kad gyvename prasčiau nei paprastai. Geriau tinka žodis „varganai“ - galbūt netgi vos gyvi, vos sudurdami galą su galu, išlikdami tik nepažįstamųjų kilnumo dėka, sunkiai stumdami priekį, apimti netikrumo dėl ateities.

Matyt, atrodžiau susirūpinęs, nes Stivenas nusijuokė.

- Juokauju... kaip ir.

Jis perėjo prie kitų temų, tačiau buvo aišku kaip dieną, kad jo jausmai ir mintys sukosi apie pasmerktuosius ir patiriančiuosius neteisybę kalėjimuose. Jaučiausi kur kas labiau užtikrintas sutikęs tokį žmogų, kurio darbas suteikė jam tiek gyvastingumo.

Man atvykus tą žiemą SPDC dirbo vos keli advokatai. Daugelis jų anksčiau buvo gynybos advokatai kriminalinėje teisėje Vašingtone ir atkako į Džordžiją dėl gilėjančios krizės: mirtininkų skyriaus kaliniai nebesugebėdavo susirasti advokatų. Šie teisininkai, dar keturiasdešimties nesulaukę vyrai ir moterys, juodaodžiai ir baltaodžiai, - visi vienas su kitu gerai sutarė: turėjo tą pačią misiją, tą pačią viltį ir tuos pačius sunkumus.

Po metų metus besitęsiančių draudimų ir atidėliojimų giliuosiuose pietuose mirties bausmės vėl buvo vykdomos, o dauguma mirtininkų kameroje uždarytų kalinių neturėjo nei advokatų, nei galimybės gauti teisinę pagalbą. Kilo vis didesnė baimė, kad netrukus žmonės bus žudomi teisininkams net nespėjus gerai patikrinti jų bylų. Kiekvieną dieną gaudavome begales skambučių iš vilties netekusių nuteistųjų, kurių bausmės vykdymo laikas jau buvo numatytas ir spėriai artėjo. Pirmą kartą girdėjau tokius išgąstingus balsus.

Vos pradėjus praktiką aplinkiniai darbe su manimi elgėsi be galo maloniai ir aš išsyk pasijutau kaip namie. SPDC būstinė buvo įsikūrusi Atlantos centre Hilio pastate, šešiolikos aukštų neogotikiniame statinyje, pastatytame XX amžiaus pradžioje. Pastatas pamažu iro ir ėmė prarasti nuomininkus. Dirbau stalų salelėje, kurioje

susigrūdę sėdėjome aš ir dar du teisininkai – atlikau biurokratinės užduoties, atsakinėjau į skambučius ir įmonės personalui ieškojau su teisiniais reikalais susijusios informacijos. Tuo metu, kai bandžiau apšilti kojas ir priprasti prie biuro rutinos, prie manęs priėjo Stivas ir paprašė nuvykti į mirtininkų skyrių susitikti su pasmerktu žmogumi, su kuriuo niekas daugiau neturėjo laiko pasimatyti. Stivas man paaiškino, kad šis žmogus kalio jau daugiau nei dvejus metus ir kad jie vis dar neranda advokato, galinčio užsiimti jo byla; man reikėjo perduoti nuteistajam paprastą žinutę: *kitais metais tu nebūsi nužudytas*.

Važiuodamas per kaimiškas ir miškingas Džordžijos vietas repetavau, ką galėčiau pasakyti tam vyrui. Kartojau savo prisistatymą daugybę kartų.

„Sveiki, mano vardas Brajanas. Esu studentas, besimokantis...“ Ne. „Aš esu teisės studentas, atliekantis praktiką...“ Ne. „Mano vardas Brajanas Stivensonas. Atlieku teisinę praktiką Pietinių valstijų kalinių gynimo komitete. Man liepė pranešti jums, kad greitai jums nebus įvykdyta mirties bausmė.“ „Jums tikrai greitai nebus įvykdyta mirties bausmė.“ „Nė kiek negresia, kad greitai jums įvykdys mirties bausmę.“ Ne.

Repetavau savo prisistatymą, kol teko sustoti ties šiurpą keliančia spygliuotos vielos tvora ir baltu Džordžijos valstijos diagnostikos ir klasifikavimo centro sargybos bokšteliu. Biure centrą vadindavome tiesiog „Džeksonu“, taigi mane sukrėtė viso įstaigos pavadinimo vaizdas ant stovinčio ženklo – skambėjo šaltai, netgi terapeutiškai. Pastačiau automobilį ir nukulniavau prie įėjimo į kalėjimą. Įžengiau vidun į pagrindinį pastatą, kuriame driekėsi tamsūs koridoriai ir užtverti priekambariai, metalinės grotos užkirto kiekvieną praėjimą. Įstaigos vidus neabejotinai patvirtino, kad šioje vietoje nelengva gyventi.

Žengiau tunelio formos koridoriais teisinių vizitų kambario link, o mano kiekvienas žingsnis grėsmingai aidėjo ant plytelėmis grįsto nepriekaištingai nušveisto grindinio. Kai pranešiau už lankytojus atsakingam pareigūnui, kad esu teisininko padėjėjas ir atėjau susitikti su vienu iš mirtininkų, jis įtariai mane nužvelgė. Vilkėjau vienintelį turimą kostiumą ir abu žinojome, kad šis kostiumas yra matęs ir šilto, ir šalto. Pareigūnas ilgai apžiūrino mano vairuotojo pažymėjimą, o tuomet pakėlė galvą ir prabilo.

– Tu nevietinis.

Šis sakinytis – labiau tvirtinimas, o ne klausimas.

– Ne, pone. Na, aš dirbu Atlantoje.

Tik paskambinęs į viršininko kabinetą ir įsitikinęs, kad mano vizitas yra suplanuotas pagal numatytą tvarką, pareigūnas pagaliau leido man eiti, pirmiau nešvelniai nukreipęs į mažą kambarėlį, kuriame turėjo įvykti susitikimas.

– Tik nepasiklysk čia. Nepažadame, kad eisime tavęs ieškoti, – perspėjo žmogus.

Lankymų kambarys buvo mažiau nei dviejų kvadratinių metrų ploto. Jame stovėjo kelios prie grindų priveržtos kėdės, viskas iš metalo ir apsaugota. Priešais kėdes nuo nedidelės atbrailos iki trijų su puse metrų aukščio lubų driekėsi vielinis tinklelis. Kambarys panašėjo į tuščią narvą, kol jame neatsiradau aš. Per šeimos vizitus kaliniai ir lankytojai turėjo likti skirtingose pusėse už tinklelio; jie kalbėdavosi vienas su kitu per tinklelio vietas. Kita vertus, teisiniai vizitai buvo „kontaktiniai susitikimai“: abu žmonės likdavo toje pačioje kambario pusėje, kad būtų galima išlaikyti daugiau privatumo. Kambarys mažas ir nors žinojau, kad tai, ką dabar pasakysiu, negali būti tiesa, bet man kilo toks jausmas, kad sulig kiekviena sekunde patalpa dar labiau traukėsi. Iš naujo pradėjau jaudintis dėl savo pasiruošimo stokos. Susitikimas turėjo trukti valandą, tačiau net neišmaniau, kaip su savo turima informacija reikės pratempti bent penkiolika minučių. Prisėdau ant vienos kėdžių ir laukiau. Po penkiolika minučių augusio nerimo galiausiai išgirdau grandinių žvangėjimą kitoje durų pusėje.

Atrodė, kad vyras, įžengęs į kambarį, nervinasi dar labiau negu aš. Žvilgtelėjo į mane, veidas persikreipė iš susirūpinimo, o kai aš irgi pažvelgiau jam į akis, jis tuoj pat jas nusuko. Šis žmogus nesitraukė nuo įėjimo, lyg visai nenorėtų čia būti. Jis buvo jaunas, tvarkingas, trumpai kirptas afroamerikietis, švariai skustu veidu, vidutinio sudėjimo; vilkėjo švaria balta kalėjimo uniforma. Iškart man pasirodė pažįstamas – panašus į visus, su kuriais aš augau, moksladraugius, žmones, su kuriais sportuodavau arba grodavau, tuos, su kuriais kalbėdavausi gatvėje apie orą. Sargybinis lėtai atrakino grandines, nuėmė antrankius ir pančius nuo kojų, tuomet įdėmiai nužvelgė mane ir pranešė, kad turiu vieną valandą. Atrodė, pareigūnas pajuto, kad ir kalinys, ir aš nervinamės, tad mėgavosi mūsų nepatogia padėtimi – vypsėjo man savo patenkinta šypsena prieš apsisukdamas ir palikdamas kambarį. Metalinės durys griausmingai užsidarė, o aidas atsimušė į suspaustos erdvės sienas.

Pasmerktasis nesiruošė priėti arčiau, o aš nežinojau, ką daugiau daryti, todėl priėjau pats ir padaviau jam ranką. Jis atsargiai ją paspaudė. Mes prisėdome ir tuomet nuteistasis prabilo pirmas.

– Aš Henris, – tarė.

– Aš labai atsiprašau, – buvo pirmieji man išsprūdę žodžiai. Nepaisant visų pasiruošimo kalbų, negalėjau sustoti atsiprašinėjęs.

– Aš tikrai labai atsiprašau, atleiskite man, hm, gerai, net nežinau, hm, aš tik teisės studentas, dar nesu tikras advokatas... Atsiprašau, kad negaliu jums daug papasakoti, tačiau ir pats daug ko nežinau.

Vyras pažvelgė į mane susirūpinęs.

– Ar viskas gerai su mano byla?

– O taip, pone. SPDC advokatai mane atsiuntė, kad jums pasakyčiau, kad jie dar neturi advokato... na, turiu omenyje, kad dar neturime jums advokato, tačiau kitais metais jums dar negresia mirties bausmė... Stengiamės rasti jums advokatą, tikrą advokatą, ir tikimės, kad jis atvyks su jumis susitikti per kelis ateinančius mėnesius. Aš

esu tik teisės studentas. Tikrai būčiau laimingas, jei galėčiau jums kuo nors padėti, turiu omenyje, jei galiu ką nors dėl jūsų padaryti.

Žmogus staigiai sugriebė mano rankas, pertraukdamas tarškėjimą.

- Man nenustatytas egzekucijos laikas kitais metais?

- Ne, pone. Jie man sakė, kad turės praeiti bent metai, kol jums nustatys egzekucijos laiką, - šie žodžiai man nenuskambėjo labai paguodžiamai. Tačiau Henris vis tvirčiau ir tvirčiau spaudė mano rankas.

- Ačiū, žmogau. Turiu omenį, tikrai ačiū tau! Tai puikios naujienos, - vyro pečiai išsitiesė ir jis pažvelgė į mane su akivaizdžiu palengvėjimu.

- Esi pirmas žmogus, kurį sutikau čia per daugiau nei dvejus metus nuo tos akimirkos, kai atvykau į mirtininkų skyrių, ir kuris nėra kitas kalinys kaip aš arba skyriaus sargybinis. Taip džiaugiuosi tave matydamas ir be galo džiaugiuosi išgirdęs šias naujienas, - vienu ypu garsiai iškvėpė Henris ir atrodė, kad atsipalaidavo.

- Telefonu kalbėjaisi su žmona, tačiau nenorėjau, kad ji ateitų manęs aplankyti ar kad atsivestų vaikus, nes bijojau, kad jiems pasirodžius jau žinosiu egzekucijos laiką. Nenoriu, kad jie mane lankytų tokiomis sąlygomis. O dabar galėsiu jiems pranešti, kad gali ateiti. Ačiū tau!

Buvau priblokštas, kad jį taip pradžiuginau. Ir pats atsipalaidavau. Mes pradėjome kalbėtis. Išaiškėjo, kad buvome to paties amžiaus. Henris klausinėjo apie mane, o aš klausinėjau apie jo gyvenimą. Per vieną valandą visiškai paskendome pokalbyje. Kalbėjomės apie viską. Jis papasakojo man apie savo šeimą; ir apie savo teismą. Klausinėjo apie teisės mokyklą ir apie mano šeimą. Šnekėjomės apie muziką, kalėjimą, apie tai, kas svarbu gyvenime, o kas ne. Mane visiškai prikaustė mūsų pokalbis. Kartais juokėmės, tačiau pasitaikė ir akimirkų, kai Henriį apimdavo emocijos ir jis nuliūdavo. Vis kalbėjom ir kalbėjom, ir aš tik tuomet suvokiau, kad užtrukau gerokai ilgiau nei man skirtą numatytą teisinio vizito laiką, kai išgirdau garsiai užsitrenkiant duris. Pažvelgiau į savo laikrodį. Buvo praėjusios trys valandos.

Sargybinis įėjo vidun. Atrodė supykęs. Jis urgztelėjo man:

- Jau seniai turėjai baigti. Privalai išeiti.

Sargybinis ėmėsi rakinti Henriį - suėmė jo rankas draugėn už nugaros ir uždėjo antrankius. Tuomet šiurkščiai supančiojo kulkšnis. Buvo toks piktas, kad pernelyg tvirtai suveržė antrankius. Mačiau, kaip Henrio veidas persikreipia iš skausmo.

Tariau:

- Manau, tie antrankiai pernelyg spaudžia. Gal galėtumėte juos atlaisvinti?

- Aš tau sakiau - privalai išeiti. Neaiškinsi man, kaip dirbti savo darbą.

Henris man nusišypsojo ir tarė:

- Viskas gerai, Brajanai. Nesijaudink. Ateik manęs aplankyti dar kartą, gerai?

Mačiau, kaip jis krūpčioja nuo kiekvieno grandinių spragtelėjimo sargybiniui juos veržiant.

Matyt, atrodžiau sukrėstas. Henris vis kartojo: „Nesijaudink, Brajanai, nesijaudink. Tik grįžk, gerai?“

Pareigūnui pastūmus jį prie durų, jis atsisuko, kad galėtų dar kartą į mane pažiūrėti. Aš pradėjau murmėti:

- Aš tikrai atsiprašau. Nuoširdžiai atsipra...

- Nesijaudink, Brajanai, - nutraukė mane Henris. - Tik grįžk.

Pažvelgiau į jį ir norėjau pasakyti ką nors tinkamo, ką nors, kas jį nuramintų, kas išreikštų mano dėkingumą, kad buvo toks kantrus su manimi. Tačiau niekas nešovė į galvą. Henris dirstelėjo į mane ir nusišypsojo. Sargybinis šiurkščiai stūmė jį lauk. Man nepatiko, kaip jis elgėsi su Henriu, tačiau šis ir toliau šypsojosi, kai staiga, sargybiniui jau beveik išstūmus jį iš kambario, kalinys įsispyrė viena koja ir pradėjo priešintis. Atrodė toks ramus. O tuomet pasielgė visai netikėtai. Stebėjau, kaip jis užsimerkia ir atlošia galvą. Iš pradžių nesupratau, ką tai reiškia, tačiau netrukus jis pravėrė lūpas ir man viskas paaiškėjo. Henris pradėjo giedoti. Turėjo galingą baritoną, stiprų, skaidrų. Tai apstulbino mane ir sargybinį, kuris nustojo raginti.

*Aš stumiuosi į priekį, šaunu į dangų,
Kiekvieną dieną naujus pasaulius atrandu.
Vis dar meldžiuosi kildamas aukštyn -
Viešpatie, leisk man pasiekti kilnesnes aukštumas.*

Tai buvo senas himnas, kurį augdamas nuolatos giedodavau mūsų bažnyčioje. Tąkart išgirdau jį pirmą kartą po daugelio metų. Henris giedojo lėtai, nuoširdžiai ir su giliu įsitikinimu. Akimirką užtruko, kol jo engėjas atgavo amą ir pradėjo vėl stumti jį pro duris. Kadangi kalinio kojos buvo supančiotos, o rankos surakintos už nugaros, sargybiniui grūdant jį priekin vos nesuklupo. Turėjo kryptuoti, kad išlaikytų pusiausvyrą, tačiau ir toliau giedojo. Jam žingsniuojant koridoriu galėjau girdėti:

*Viešpatie, kilstelk mane ir leisk man stovėti
Ant plynaukščių Dangaus, tvirtam savo tikėjimu
Aukštai tyrlaukiuose, kuriuos aš radau
Viešpatie, leisk man pasiekti kilnesnes aukštumas.*

Prisėdau ant kėdės, visiškai priblokštas. Iš Henrio balso liejosi troškimas gyventi. Man jo giesmė buvo vertinga dovana. Į kalėjimą įžengiau kupinas nerimo ir baimės, ar manęs laukiantis žmogus sugebės toleruoti mano nemokšišumą. Nesitikėjau, kad jis mane užjaus ir bus toks kilniaširdis. Neturėjau jokios teisės ko nors tikėtis iš vyro, kalinčio mirtininko kameroje. Vis dėlto jis man parodė savo su niekuo nesulyginamą žmogiškumą. Tą kartą Henris tam tikra prasme pakeitė mano suvokimą apie žmogiškąjį potencialą, išpirkimą ir viltį.

Baigęs praktiką buvau pasiryžęs padėti visiems mirtininkų skyriuje tą mėnesį sutiktiems kaliniams. Galėdamas pabuvoti taip arti pasmerktųjų ir uždarytųjų pradėjau

visai kitaip žiūrėti į kiekvieno žmogaus, įskaitant ir savo, žmogiškumą: jis tapo svarbesniu ir prasmingesniu klausimu nei iki šiol. Grįžau į teisės mokyklą degdamas noru suprasti doktrinas ir įstatymus, įteisinančius mirties ir kitas žiaurias bausmes. Užsirašiau į konstitucinės teisės, teisminių procedūrų, apeliacijų procedūrų, federalinių teismų ir papildomų teisinių gynimo būdų kursus. Maža to, ieškodamas informacijos pasistengiau suprasti, kaip konstitucinės teorijos formuoja kriminalines procedūras. Pasinėriau į teisę ir sociologiją apie rasinę, socialinę nelygybę ir galios pusiausvyrą. Anksčiau man atrodė, kad teisės mokykla moko pernelyg abstrakčių dalykų ir yra atitrūkusi nuo tikrovės, tačiau po susitikimų su į beviltišką padėtį patekusiais kaliniais studijų dalykai įgavo prasmę ir tapo ypač svarbūs. Netgi mano mokslai Kenedžio mokykloje sušvito naujoje šviesoje. Išmokti nustatyti ir dekonstruoti diskriminaciją bei nelygybę man tapo skubu ir nepaprastai reikšminga.

Per tą trumpą mėnesį, praleistą lankantis mirtininkų skyriuje, supratau, kad mūsų teisinė sistema ne visada teisingai elgiasi su žmonėmis, kad galbūt kai kada teisiame nepagrįstai. Kuo daugiau reflektavau šią patirtį, tuo aiškiau man darėsi, kad visą gyvenimą mane kankina klausimas, kaip ir kodėl žmonės yra neteisingai nuteisiami.

Užaugau vargingoje kaimiškoje rasiškai segreguotoje gyvenvietėje rytinėje Delmarvos pusiasalio pakrantėje, Delavaro valstijoje, kurioje rasinė nelygybė jau seniai buvo įleidusi šaknis. Nuo Virdžinijos ir Rytų Merilando iki žemutinio Delavaro gyvenančios pakrančių bendruomenės pasižymėjo begėdiškai nepajudinamu pietietišku mentalitetu. Daugelis regiono gyventojų reikalavo rasinės hierarchijos ir visų su ja susijusių simbolių, ženklų ir nuolatinio pastiprinimo – iš dalies todėl, kad regionas buvo taip arti šiaurinių valstijų. Visur aplinkui išdidžiai plevėsavo konfederatų vėliavos, drąsiai ir įžūliai pareiškiančios apie vietinių kultūrinius, socialinius ir politinius nusistatymus.

Afroamerikiečiai gyveno rasiškai segreguotuose getuose, kuriuos mažuose miesteliuose izoliavo traukinio bėgiai; ar „spalvotųjų sektoriuose“ kaimiškose vietovėse. Būtent tokioje gyvenvietėje aš ir užaugau. Joje kai kurie žmonės glaudėsi mažytėse lūšnelėse; ištisos šeimos be vandentiekio namuose turėdavo naudotis lauko išvietėmis. Savo žaidimų aikštele kieme tekdavo dalintis su vištomis ir kiaulėmis.

Juodaodžiai mano aplinkoje buvo stiprūs ir užsispyrę, tačiau nustumti į paraštes ir diskriminuojami. Vištų fabrika autobusus kiekvieną dieną sustodavo paimti suaugusiųjų ir veždavo juos į gamyklą, kurioje šie nukirsdavo, pešdavo ir apdorodavo tūkstančius vištų. Mano tėvas paliko gyvenvietę dar būdamas paauglys, nes neturėjome nė vienos juodaodžių vaikams skirtos vietinės vidurinės mokyklos. Jis grįžo su mano motina ir susirado darbą maisto fabrike; savaitgaliais užsiimdavo namų apyvokos darbais paplūdimio nameliuose ir nuomojamuose būstuose. Mano motina atliko civilinę tarnybą Oro pajėgų bazėje. Atrodė, kad mus visus gaubia nepageidaujamas rasinio kitoniškumo audeklas, kuris mus kaustė, riboja ir izoliavo.

Mano giminaičiai nuolatos sunkiai dirbo, tačiau jiems niekaip nepavykdavo suklestėti. Mano senelį nužudė, kai buvau paauglys, tačiau tai rūpėjo tik mūsų šeimai, o likusiam pasauliui – nė kiek.

Mano senelė buvo pavergtųjų Karolinos apskrityje, Virdžinijoje, dukra. Ji gimė XIX amžiaus devintajame dešimtmetyje, o jos tėvai – to paties amžiaus penktajame dešimtmetyje. Tėvas nuolatos su ja kalbėdavosi apie savo vaikystę vergovėje ir kaip jis paslapčia išmoko skaityti bei rašyti. Iki pat išsilaisvinimo deklaracijos išleidimo prosenelis slėpė tai, ką žinojo. Vergovė paliko įspaudą mano senelės gyvenime ir padarė didelę įtaką jos požiūriui, kaip auklėti savo devynis vaikus. Ir tai, kaip ji su manimi kalbėdavo, kaip nuolatos primindavo „laikykis greta“.

Kai ją aplankydavau, ji mane taip stipriai apkabindavo, kad vos galėdavau kvėpuoti. Po kurio laiko paklausdavo: „Brajanai, ar vis dar jauti, kaip tave apkabinu?“ Jei atsakydavau, kad taip, paleisdavo; o jei atsakydavau, kad ne, tuomet ir vėl prisispausdavo. Dažnai sakydavau „ne“, nes man patikdavo jos negailestingų rankų gniaužtai. Senelė visada mane apglėbdavo.

– Per atstumą negalėsi suprasti svarbiausių dalykų, Brajanai. Privalai priartėti, – nuolat man kartodavo.

Pirmaisiais studijų metais teisės mokykloje patirtas atstumas atėmė iš manęs kryptį. Tačiau artumas su pasmerktaisiais, neteisingai nuteistais žmonėmis, – štai kas man gražino tą būseną, į kurią panirdavau namie.

Ši knyga suteiks daugiau informacijos apie nuskriaustųjų masinius įkalinimus ir žiaurias bausmes Amerikoje. Joje papasakosiu, kaip lengvai šioje šalyje pasmerkiame žmones, ir apie neteisybę, kuriai sudarome sąlygas, kai leidžiame baimei, pykčiui ir atsainumui formuoti mūsų elgesį su pačiais pažeidžiamiausiais. Tai knyga apie dramatišką mūsų naujausios istorijos laikotarpį, neišdildomai paveikusį milijonus amerikiečių, – skirtingų rasių, amžiaus ir lyties; paveikusį pačią amerikietišką sąmonę.

Kai 1983 metų gruodį pirmą kartą apsilankiau mirtininkų skyriuje, Amerika išgyveno ankstyvąsias radiklios transformacijos stadijas, po kurių tapome beprecedentiškai žiauria ir linkusia bausti tauta. Tai baigėsi jokie istorinio atitiktens neturinčiais nuskriaustųjų masiniais įkalinimais. Šiuo metu mūsų įkalinimų rodikliai yra aukščiausi pasaulyje. Kalinčių žmonių skaičius nuo praeito amžiaus aštuntojo dešimtmečio pradžios iki dabar išaugo nuo 300 tūkst. iki 2 mln. 300 tūkst. Iš viso yra beveik šeši milijonai žmonių, kuriems skirta probacija arba jie lygtinai paleisti. Numatoma, kad kas penkioliktas Jungtinėse Amerikos Valstijose 2001 metais gimęs asmuo sės į kalėjimą; kad bus įkalintas kas trečias šiame amžiuje dienos šviesos sulaukęs juodaodis berniukas.

Vykdydami teisėtas mirties egzekucijas mes nušovėme, pakorėme, uždusinome dujomis, nutrenkėme elektrošoku ir suleidome nuodų dozę šimtams žmonių. Tūkstančiai vis dar laukia savo egzekucijos mirtininkų kamerose. Kai kurios valstijos

nėra nustačiusios žemiausios amžiaus ribos, kada vaikai gali būti patraukti baudžiamajon atsakomybėn kaip suaugusieji; ketvirtį milijono vaikų išsiuntėme į suaugusiųjų kalėjimus atlikti ilgus trukmės įkalinimo bausmių – kai kurie dar neturėjo dvylikos metų. Jau daugybę metų esame vienintelė valstybė pasaulyje, kuri pasmerkia vaikus kalėti iki gyvos galvos be galimybės išeiti lygtinai; beveik trys tūkstančiai jaunuolių yra nuteisti mirti kalėjime.

Kalėjimuose dešimtmečius sėdi šimtai tūkstančių smurtauti nelinkusių nusikaltėlių. Mūsų sukurti įstatymai leidžia žmones įkalinti visam gyvenimui, jei jie išrašo negaliojantį čekį, įvykdo smulkią vagystę ar sukelia nedidelę turtinę žalą. Paskelbėme brangiai kainuojantį karą sergantiesiems priklausomybe nuo cheminių medžiagų. Daugiau nei pusė milijono žmonių leidžia savo dienas valstijų ar federaliniuose kalėjimuose už disponavimą narkotikais, kai 1980 metais jų buvo tik 41 tūkst.

Daugybėje valstijų uždraudėme lygtinį paleidimą. Sugalvojome tokius šūkius kaip „trys smūgiai ir krinti iš žaidimo“, kad parodytume savo kietumą. Atsisakėme reabilituoti, šviesti kalinius ir teikti jiems paslaugas, nes, matyt, suteikti pagalbą nuteistajam yra pernelyg kilnu ir empatiška. Įvedėme įstatymus, apibrėžiančius žmogų tik pagal jo blogiausius poelgius, ir amžiams užklijuojame „nusikaltėlio“, „žudiko“, „vagies“, „prekeivio narkotikais“, „prievartautojo“ etiketes – priskiriame identitetą, kurio žmogus niekaip negalės atsikratyti nepaisant nusikaltimo aplinkybių ar pastangų keistis.

Nuskriaustųjų masinis kalinimas neapsiėjo be pėdsakų. Atėmėme iš neturtingų moterų (taigi neišvengiamai kartu ir iš jų vaikų) galimybę gauti maisto talonų arba socialinį būstą, jeigu jos buvo teistos dėl narkotikų. Sukūrėme naują kastų sistemą, paliekančią tūkstančius žmonių be namų, draudžiančią jiems gyventi su šeimomis savo bendruomenėse ir, galima sakyti, užkertančią kelią susirasti darbą. Kai kurios valstijos visam laikui išplėšia iš kriminalinių įrašų turinčių asmenų teisę balsuoti; dėl šios priežasties keliose pietinėse valstijose gyvena rekordinis skaičius afroamerikiečių, kuriems atimtos pilietinės teisės; tokie skaičiai cirkuliavo tik prieš 1965 metų balsavimo teisių aktą.

Pridarome siaubingų klaidų. Atsirado daugybė nekaltų asmenų, nuteistų mirti ir beveik sulaukusių egzekucijos, tačiau išaiškėjo, kad jie niekuo nenusikalto. Daugybę kitų, nuteistų ne mirties bausme, paleido į laisvę, DNR tyrimais įrodžius jų nekaltumą. Remiantis kalte, skurdu, rasine diskriminacija ir šūsnimi kitų socialinių, struktūrinių ir politinių veiksnių, sukuriama sistema – iš esmės klaidinga, dėl kurios tūkstančiai nekaltų žmonių šiuo metu kenčia kalėjimuose.

Galų gale išleidžiame begales pinigų. Valstijų ir federalinės vyriausybės išlaidos, skirtos kalėjimams išlaikyti, nuo 1980 metų išaugo nuo 6,9 mlrd. iki 80 mlrd. Privačių kalėjimų statytojai ir kalėjimams paslaugas teikiančios įmonės išleido milijonus dolerių, kad įtikintų valstijų ir vietines vyriausybes išrasti naujus nusikaltimus, nuteisti sunkesnėmis bausmėmis ir uždaryti kuo daugiau žmonių, kad suinteresuoti asmenys

gautų kuo didesnę pelną. Privatūs interesai užkirto kelią ir geriausiems ketinimams užtikrinti visuomenės saugumą, sumažinti nuskriaustųjų masinio kalinimo sąnaudas ir, svarbiausia, skatinti nuteistųjų reabilitaciją. Valstijų vyriausybės yra priverstos persikirstyti išteklius ir užuot skyrusios pinigais viešosioms paslaugoms, švietimui, sveikatos priežiūrai ir visuomenės gerovei, padengia kalėjimų sąskaitas, taigi šiuo metu susiduria su precedento neturinčia ekonomine krize. Kalėjimų sveikatos priežiūros, prekybos ir kitų paslaugų privatizacija kalinimo įstaigas pavertė pinigų lietumi, krintančiu vos keliems asmenims ir brangiu košmaru likusiesiems.

Baigęs teisės mokyklą grįžau į giliuosius pietus atstovauti vargšams, įkalintiesiems ir pasmerktiesiems. Per paskutinius trisdešimt metų suartėjau su neteisingai nuteistais ir nusiūstais į mirtininkų skyrius žmonėmis, pavyzdžiui, kaip Valteris Makmilianas. Šioje knygoje papasakota Valterio istorija, man atskleidusi, kokia sukrečiamai abejinga yra mūsų sistema netiksliesiems ar nepatikimiesiems verdiktams, kaip patogiu būti šališkiems ir kaip lengvai patraukiame teisman be pagrindo ir neteisingai kaltiname. Valterio atvejis man parodė, kad tuomet, kai naudojamės savo galia neatsakingai teisti ir smerkti – netik kaltinamuosius, tačiau ir jų šeimas, bendruomenes ir netgi nusikaltimo aukas – sistema traumuoja žmones ir paverčia juos aukomis. Tačiau Valterio atvejis mane išmokė dar kai ko: šioje tamsoje spingsi ir šviesos ugnelė.

Valterio istorija – tik viena iš daugelio, kurias pasakoju šios knygos skyriuose. Atstovavau smurtą patyrusiems ir apleistiems vaikams, patrauktiems baudžiamojon atsakomybėn kaip suaugusieji, todėl atsidūrus suaugusiųjų kalinimo įstaigose jiems teko pereiti dar didesnę pragarą. Atstovavau moterims, kurių per pastaruosius trisdešimt metų kalėjimuose padaugėjo 640 procentų; mačiau, kaip greitai dėl savo isteriškos reakcijos į priklausomybę nuo narkotikų ir dėl priešiško vargšams nenusisekus nėštumui puolame teisti ir persekioti neturtingas moteris. Atstovavau žmonėms, turintiems protinę negalią, dėl kurios jie dažnai atsidurdavo kalėjime ir ten likdavo dešimtmečius. Suartėjau su aukomis, nukentėjusiomis nuo smurtinių nusikaltimų, bei jų šeimomis; netgi mačiau, kaip daugelis nuskriaustųjų kalėjimo įstaigų prižiūrėtojų – kalėjimo personalo – sužvėrėjo, neteko sveikatos, teisingumo jausmo, užmiršo gailestingumą.

Atstovavau žmonėms, įvykdžiusiems siaubingų nusikaltimų, tačiau vis dėlto besistengiantiems atsitiesti ir išpirkti savo kaltę. Atradau daugelio pasmerktųjų ir įkalintųjų širdyse gerai užmaskuotus išsibarsčiusius vilties ir žmoniškumo pėdsakus – atsinaujinimo sėklas, staiga stubinamai atgyjančias, jeigu tik jas prižiūri labai nuoširdžiai.

Artumas mane išmokė kelių elementarių ir paprastų tiesų, įskaitant šią esminę pamoką: *kiekvienas mūsų esame daug geresni net už patį blogiausią savo darbą.* Darbas su vargšais ir kaliniais mane įtikino, kad skurdo priešingybė nėra turtai; skurdo priešingybė yra teisingumas. Galų gale išsiaiškinau, kad iš tikrųjų mūsų įsipareigojimas teisingumui, mūsų visuomenės charakteris, pasiryžimas laikytis įstatymo,

sąžiningumas ir lygiateisiškumas negali būti matuojamas pagal tai, kaip elgiamės su turtingaisiais, galingaisiais, privilegijuotaisiais ir gerbtiniausiais. Tikrasis mūsų charakterio matas yra mūsų elgesys su vargšais, nuskriaustaisiais, apkaltintaisiais, įkaltintaisiais ir pasmerktaisiais.

Visi esame kalti, jei leidžiame, kad su kitais žmonėmis elgtųsi neteisingai. Jei nėra užuojautos, bendruomenė, valstybė, tauta gali lengvai netekti padorumo. Baimė ir pyktis gali paversti mus kerštingais ir smurtingais, neteisingais ir nesąžiningais, kol galiausiai visi nukentėsime nuo gailestingumo stokos ir pasmerksime save lygiai taip kaip pasmerkiame kitus. Manau, iš arčiau susipažinę su nuskriaustųjų masinio įkalinimo procesu ir pamatę, kokios žiaurios yra bausmės, suprasime, kaip smarkiai mums visiems reikia būti gailestingesniems, teisingesniems ir... galbūt sulaukti šiek tiek malonės iš aukščiau.

---

1 National Association for the Advancement of Colored People (anglų k.) – Nacionalinė asociacija spalvotosios rasės žmonių gyvenimo kokybei gerinti. (Čia ir toliau vertėjos pastabos.)

2 Žodžių žaismas: „capital punishment“ (anglų k.) – mirties bausmė; viena iš „capital“ reikšmių taip pat yra „turtas“.